

STÁTNÍ BEZPEČNOST A KULTURA V LETECH 1948 AŽ 1989 – PRÁVNĚHISTORICKÝ POHLED

Stanislav Polnar

Základní otázkou pro vymezení role Státní bezpečnosti ve vztahu k české, respektive československé, kultuře v socialistické epoše je pochopení vztahu kultury k nedemokratické státní moci. „Dobrá“ kultura totiž představuje svébytný fenomén, který se oficiálním mocenským strukturám vždy poněkud vzpírá. Kulturní aktivity mají z hlediska aktuálních držitelů moci nespolehlivý a nevypočitatelný charakter. Nově vyzdvihované hodnoty jsou velmi často protikladné oficiálnímu uměleckému establishmentu a umělci se pokoušejí vytvářet nové estetické škály.¹ Kvalitní kultura tudíž musí být vždy z jistého úhlu pohledu kritická, ba přímo „revoluční“. Toto neustále pnutí vzniká nejen ve společnostech a státech totalitních, nýbrž je do jisté míry vlastní i demokratickým politickým režimům a jejich kulturní politice. Rozpory zcela zásadního charakteru však vznikají v prvé řadě ve státech s nedemokratickou formou vládnutí. Slabší formu státního dohledu představují zřejmě politické režimy autoritativního charakteru. Ty samozřejmě směřují k omezení politického, hodnotového a kulturního pluralismu a často se opírají o vůdcovské principy. V určitých sférách – například v ekonomice – však dokážou být poměrně liberální a přece jen v nich nacházíme více svobodného prostoru. Naproti tomu totalitní státy fašistické nebo staliniistické provenience 1. poloviny 20. století vykazovaly v tomto ohledu zcela jednoznačné charakteristiky. Směřovaly k úplnému ovládnutí veřejného prostoru i soukromých životů jednotlivců, což se na různých úrovních týkalo i sféry umění a kulturního konzumu.

Politický totalitarismus vyžaduje úplné podřízení jedince státu. Policejní složky v něm potlačují silou politické disidenty. Zejména nacistická ideologie „Třetí říše“ neomezeně prosakovala do sdělovacích prostředků, umění, kultury, školství a mládežnických organizací.² I když se podoba konkrétních totalitních a autoritativních politických systémů v reálu často přibližovala, nelze jejich definiční znaky volně zaměňovat.³ Je však zřejmé, že socialistické Československo do této kategorie režimů spadalo po celé období 1948 až 1989. Dle aktuální vnitropolitické situace a poměrů v mezinárodních vztazích politika československé KSČ kolísala mezi autoritativností a totalitarismem. Nikdy však z jejich rámce trvale nevybočila. Jedinou dočasnou výjimku reprezentoval obrodný proces let 1968/1969. Z těchto faktů plyne, že komunistickou stranou prosazovaná státní kulturní politika musela nutně v prvním plánu směřovat k ovládnutí kultury a jejímu důslednému podřízení zájmům oficiální politiky. Kultura tak byla využívána k podpoře legitimacy vlády KSČ ve smyslu jejího ospravedlnění a hodnotového odůvodnění. Legitimita jako pojem spjatý s jakoukoliv podobou demokratického či nedemokratického vládnutí navíc mnohdy kulturu přímo vstřebává jako jeden ze svých definičních obsahových článků. Komunistická propaganda a politická filozofie využívaly v neposlední řadě názorových východisek tzv. legitimacy geopolitické,⁴ kdy v podmínkách studenoválečného konfliktu mezi

Východem a Západem záměrně akcentovaly domnělé kulturní ohrožení Československa pronikáním ideologické diverze.

V historické retrospektivě je hodna pozornosti zejména ta skutečnost, jak mohly bezpečnostní orgány hrát tak významnou roli v oblasti kultury, respektive se fakticky stát subjektem československé kulturní politiky. V prvé řadě to zapříčinila marxisticko-leninská dogmata při mocensko-sociologickém chápání kultury jako jevu společenské nadstavby, který je odrazem ekonomických vztahů ve společnosti a svou důležitostí stojí až za politikou. Takové chápání kultury bylo totožné i s pojetím práva a jeho úlohy v socialistických a posléze do budoucnosti projektovaných komunistických sociálních systémech. Socialistická ideologie měla určovat obsah kultury v podmínkách třídní společnosti spolu s určováním a usměrňováním bezvýhradně všech forem společenského vědomí.⁵ Z třídní podstaty kultury v socialistickém pojetí tudíž plynula rozhodující role aktuálních držitelů moci při určování jejího obsahu. „Teoreticky“ vzato to měla být československá dělnická třída, v praxi však rozhodující slovo měla stranická nomenklatura a jí podřízený a oddaný byrokratický aparát. Z upřednostňování politiky pak přirozeně vyplývala i vedoucí úloha KSČ v kultuře,⁶ kdy vůle stranické elity dostávala svůj regulativní význam v podobě legislativních právních aktů. Z hlediska činnosti StB se tak dělo zejména ve formě interních předpisů v rezortu ministerstva vnitra, jejichž utajovanost ex natura vytvářela prostor pro prosazování policejní zvláště a bující nezákonnosti.

Z hlediska normálně fungující pluralitní veřejné moci však došlo v zemích socialistického bloku k výrazným odchylkám ve společenském chápání a významu kulturních hodnot. V důsledku restriktivní politiky komunistické exekutivy vůči oficiálně nežádoucím kulturním aktivitám v literatuře, hudbě a umění obecně získala kultura výrazně na svém významu. Bezpečnostní orgány na hraničních přechodech znormalizovaného Československa nehledaly v 70. a 80. letech v první řadě pašované spotřební zboží, kterým si naši občané snažili rozšířit omezenou domácí nabídku. Zejména se pátralo po dovážené exilové literatuře či vyváženém domácím samizdatu, které představovaly vysoce rizikový materiál při rozšiřování duchovních obzorů domácí zglajchšaltované pospolitosti. Vtipně to vyjádřil v roce 1973 spisovatel Ludvík Vaculík, kdy pět let po invazi vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR psal o tom, že o knihách se má rozhodovat jako o knihách a ne jako o revolveru.⁷ Západní intelektuálové paradoxně ve stejné době hovořili o převažujícím konzumerismu v kapitalistické společnosti, hospodářském a konkurenčním stresu, nedostatku času či nevšímavosti odsuzující kulturu na Západě do živoření na okraji dění a pohybu v jistém vakuu. Policejní byrokracie v západních demokraciích tudíž neměly tolik důvodů podrobovat tamní kulturu dozoru či následné represí.

Naopak ve východních socialistických zemích včetně československé federace získala kultura díky neustálému omezování a cenzuře povahu žhavého politického tématu. Literatura, divadlo, hromadné sdělovací prostředky, vzdělávací systém i umělecká činnost všeho druhu zde měly proniknout život a určovat chování i vědomí občanů socialistického státu. V důsledku přirozené lidské touhy po zakázaném ovoci však rostla poptávka po konzumu „druhé“ neoficiální kultury, což byl jeden z hlavních zájmových prostorů československé Státní bezpečnosti a v její optice hlavní prostor sílící ideologické diverze Západu. Oficiální kulturní politika se po roce 1962 dostávala do faktického rozporu s marx-leninskými dogmaty ve vztahu k československé nové filmové vlně, kdy státem podporovaná filmová produkce stále kritičtěji hodnotila skutky svého mecenáše. To zřejmě ukazovalo na omeze-

nou platnost závěrů historického materialismu v kulturních problematikách. Nicméně StB jako politická stranická policie se neživotnými dogmaty řídila až do zániku mocenského monopolu KSČ v listopadu 1989. Proto také byla při hledání nepřátel a ideologické diverze v kultuře stále méně efektivnější.

Kultura v tomto pojetí nevystupuje v užším slova smyslu jako svébytný projev lidského duchovna, nýbrž jako program politické a ideologické indoktrinace. Každá akce však plodí adekvátní protiakci. Opozice začala proti establishmentu logicky používat analogické postupy a tak i v jejím přístupu kultura dostala silný politický akcent jako základna pro protirežimní opozici. Represálie StB a režimu oddané justice natolik omezily kulturní prostor v první polovině 70. let, že spisovatelé (Václav Havel, Pavel Kohout, Ivan Klíma, Ludvík Vaculík a další) vstoupili do proudu opoziční politiky vedeni úmyslem zachovat alespoň nějaké místo pro nezávislé myšlení a literaturu. Kulturní proud na sebe strhl rozhodující iniciativu při zakládání Charty 77 a stal se i její vedoucí silou prakticky až do listopadu 1989.⁸ Nemožnost tvůrčí inteligence veřejně prezentovat svůj myšlenkový a umělecký potenciál nakonec přerostla v široce založenou aktivitu disentu při dodržování lidskoprávních aspektů helsinského procesu a v propagaci svých aktivit ve svobodnější části světa. Politizace a účelové chápání kultury komunistickou stranou tedy výrazně ovlivnily nejen chartistické hnutí jako opozičního hegemonu, nýbrž i rapidně urychlily rozvoj neoficiální „druhé“ kultury, která se stala trvalým předmětem zájmu StB. V jejím rámci se do veřejného prostoru specificky zapojil i český literární a hudební underground. Právě jeho osud je důkazem, kam až všeobecná politizace kultury po roce 1948, respektive 1968, vedla.

Zhodnotíme-li celkové trendy, jež socialistickou kulturu ovládaly, nezbyvá než silný zájem Státní bezpečnosti o tuto oblast označit za anomálii v uvozovkách, tedy podmíněně. Jednalo se o zvláštnost z hlediska pluralitní moderní společnosti v kontextu poválečných evropských a severoamerických demokracií. Naopak pro země ve vleku SSSR, které samy či v rámci satelitní politiky vytvářely socialistický státní a společenský systém, byl silný zájem bezpečnostních složek o kulturní problematiku vlastně přirozený. Komunistická strana Československa kulturu chápala do značné míry jako prostředek marxistické propagandy a nástroj pro posílení vlastních mocenských aspirací. Různě strukturovaná opozice minimálně od první poloviny 60. let až do roku 1989 musela odpovídat stejným přístupem, avšak s opačným hodnotovým obsahem. Nezávislá literatura, hudba či filmová tvorba do značné míry ztratily pouze umělecký či estetický charakter a získaly politicky angažované zabarvení. KSČ odmítla tyto umělce tolerovat a zejména v normalizačních podmínkách je pronásledovala – kromě mnoha jiných způsobů – i prostřednictvím své politické policie. Státní bezpečnost tak můžeme označit za významného činitele a subjekt státní kulturní politiky, jehož moc stupňovalo všudypřítomné utajování, privilegované postavení v rámci státní byrokracie a záměrně nejasné normativní vymezení v československém právním řádu. Neoficiální a nezávislá kultura v ní dostala velmi nebezpečného soupeře.

Postavení Státní bezpečnosti nebylo v kulturních problematikách v perspektivě celých čtyřiceti let konstantní. Na základě rozboru archiválií, dobových právních předpisů a široké palety odborné literatury socialistické i polistopadové provenience lze v činnosti československé tajné policie zřetelně určit tři základní fáze. První období začíná po únorovém politickém zvratu a zahrnuje periodu let 1948 až do období těsně po Gottwaldově smrti v roce 1953. Prostřední časový úsek reprezentují léta 1953 až 1963/1964, jejichž horní hranice zároveň otevírá poslední dílčí epochu končící v listopadových událostech roku

1989. Ke všem třem obdobím lze obecně poznamenat, že periodizace činnosti speciálních bezpečnostních složek v kultuře se ne vždy kryje s vžitou periodizací dějin socialistického Československa. Na jedné straně je nesporné, že Státní bezpečnost pracovala jako vykonavatelka politické linie KSČ a zapojovala se tudíž do aktuálních mocenských zápasů s odpůrci komunistické politiky dle instrukcí a vůle stranického vedení. Na druhé straně však StB představovala velmi exkluzivní složku nejen v kontextu všech státních orgánů, nýbrž i v rámci Sboru národní bezpečnosti jako celku. Žila do jisté míry vždy vlastním životem, což platí v omezené míře též o zpravodajských službách v demokratických politických systémech. Pro její činnost a hlavní zaměření hrály významnou úlohu i vnitřní hybné momenty typu mocenských ambicí jejích vlastních funkcionářů, nikdy neutuchající strach z následků spáchaných nezákonností či prostá sociální nejistota pramenící z nedostatku profesní perspektivy a na to navazující činnost ve smyslu potvrzení nepostradatelnosti pro vládnoucí státostranu. StB se mnohdy aktivizovala i vůči samotné KSČ a nejeneden příslušník komunistické nomenklatury před ní cítil silné obavy. Zmíněné vnitřní faktory do jisté míry ovlivňovaly i činnost komunistických tajných policistů v kulturních problematikách.

V období let 1948 až 1953 měly aktivity československé Státní bezpečnosti v kultuře spíše okrajovou povahu a lze je charakterizovat jako nepřímou působící. Na tomto místě můžeme jmenovat například počátky rušení zahraničního rozhlasového vysílání či podíl na státěm tvrdě zaváděné cenzuře. Ve shodě s Karlem Kaplanem lze konstatovat, že hlavním cílem StB se v zakladatelském období komunistické vlády stala „výroba“ politických procesů,⁹ v nichž policejním terorem trpěli zejména skuteční či domnělí političtí protivníci. Obecně řečeno se jednalo o ty osobnosti ve veřejném prostoru, jež z hlediska KSČ nesouhlasily s její mocenskou hegemonií bez ohledu na to, zda byli organizováni ve dříve konkurenčních politických subjektech či stály mimo ně. Již nikdy žádná složka SNB nedosáhla takových pravomocí, jaké se v těchto několika poúnorových letech podařilo získat příslušníkům StB, kteří se vlastní nezákonnou činností pokoušeli etablovat jako zcela nepostradatelná opora komunistického panství. Kultura stála poněkud stranou hlavního směru bezpečnostní praxe i proto, že v několika poúnorových letech nebyla rozhodující platformou politické opozice. Oficiální kultura většinou sloužila stranické propagandě a kultura opoziční zatím živořila v ilegalitě a ještě se neemancipovala natolik, aby rozhodně vystoupila proti totalitní moci.

Druhou a prostřední časovou periodu představuje úsek mezi lety 1953 a dvojletím 1963/1964. Z hlediska činnosti StB na poli kulturních problematik je na místě hovořit o přechodném období. V tomto časovém úseku moc československé tajné policie procházela sestupnou fází, pozvolnou destalinizací, dozníváním politických procesů, nástupem rehabilitací, personálními změnami na vedoucích postech bezpečnostního resortu a stále sílící obavou z následků násilí a nezákonností prvního období. V důsledku iluzorních představ Antonína Novotného o dobudovaném socialismu a odrazu této politické propagandy v právních předpisech došlo ke zmírnění trestní politiky a StB začala alespoň proklamativně rozšiřovat preventivní postupy na úkor policejní represe. Kultura se ještě neocitla v ohnisku státněbezpečnostního zájmu, i když vystoupení umělců typu 2. sjezdu československých spisovatelů v roce 1956 dávalo tušit, že někteří umělci v oficiálních strukturách nehodlají mlčet tváří v tvář dědictví stalinistických zločinů. Zlomovým okamžikem, jenž odstartoval závěrečné období, se stala léta 1963 a 1964. Závažná diskuze o budoucnosti

bezpečnostních složek ve struktuře ministerstva vnitra mohla vést k různým závěrům. Nakonec převážila koncepce boje s ideologickou diverzí Západu, jejímž hlavní domácím objektem se dle názorů politicky vlivnějších funkcionářů Bezpečnosti stala československá kulturní fronta. Pro následující období zhruba dvaceti pěti let až do roku 1989 pak platí, že kultura se pro StB stala jedním z hlavních objektů zájmu, ne-li objektem nejdůležitějším. Dokumenty z provenience ministerstva vnitra například jasně hovoří o tom, že informace o společenských dopadech IV. sjezdu československých spisovatelů v roce 1967 považoval první tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný za údaje nejvyššího stupně důležitosti stejně, jako vazby domácích literátů na skupinu kolem Tigridova pařížského časopisu Svědectví. Obrodný proces let 1968/1969 se svou kritikou nezákoně minulosti a zločinů Státní bezpečnosti pak odstartoval jako protiakci institucionální zrod svébytné části státní kulturní politiky – resortní propagandu ministerstva vnitra.

Normalizační dvacetiletí konečně definitivně vytvořovalo kulturu jako hlavní arénu, v níž se střetávala komunistická moc se svými protivníky. Zejména spisovatelé převzali za uměleckou obec hlavní tíhu oficiální opoziční činnosti, i když policejní pronásledování se nevyhnulo ani programově apolitické druhé kultuře a ve společenském ghettu žijícímu undergroundu. Dokumenty Státní bezpečnosti jednoznačně hovoří o tom, že umělci a vědci vedená Charta 77 platila za nejdůležitější objekt zpravodajského zájmu a trestněprávní represe. Ve třetí periodě dosáhla vrcholu i snaha vedení federálního ministerstva vnitra (FMV) o vytvoření účinných složek StB pro boj v oblasti kultury a související problematiky mládeže a vědy. Vzniklo několik specializovaných složek FMV spadajících do struktury tajné policie, které však přes utajování a minimální legislativní zakotvení procházely procesem všeobecné byrokratizace a snižování výslednosti vlastní činnosti. Snahy o reformu v letech 1988 až 1989 nemohly na blížícím se konci režimu již nic podstatného změnit.

Vývoj struktury bezpečnostních orgánů, které se po únoru 1948 věnovaly policejní kontrole kultury, směřoval od jednoduchého ke stále více komplexnějšímu uspořádání v rámci budování jednotného Sboru národní bezpečnosti (SNB). Stejně tak byly tyto orgány začleňovány do organizačních vztahů ministerstva vnitra a po vzniku federace do výstavby FMV. To odráží výše naznačený proces, kdy kulturní problematiky hrály pro Státní bezpečnost v perspektivě let 1948 až 1989 stále větší význam. Na úplném počátku stále existence odboru BA (Velitelství Státní bezpečnosti). Organizace odboru BA se ustavila na základě ministerských výnosů z listopadu a prosince 1948 a jako celku mu příslušely některé činnosti správní povahy ovlivňující oblast kultury. Obecně měl pečovat o bezpečnost a pořádek v oblasti tisku a rozhlasu. Mohl rozhodovat o zákazu rozšiřování zahraničního periodického tisku na území ČSR, včetně restrikcí jeho dopravy po československém území poštou či po železnici. Taktéž mohl navrhnout ministerstvu školství zákaz rozšiřování určitých tiskovin mezi osobami mladšími 18 let. Odbor BA taktéž mohl omezit či zakázat dovoz takových tiskovin za zahraničí, jež mohly znamenat ohrožení obrany státu.¹⁰ Z hlediska činnosti v oblasti kulturní problematiky měl klíčový význam druhý sektor „vnitřní“ StB, do něž se soustředilo politické zpravodajství. Konkrétně se jednalo o jeho třetí oddělení a v jeho rámci referáty 52, 54 a 55. Zde se řešily otázky týkající se školství, sportu, tělovýchovy a spolkové činnosti. Z hlediska podřízenosti dodávaly informace z uvedené oblasti podřízená krajská velitelství StB a pod nimi fungující oddíly, přičemž jejich obvody se shodovaly s vymezením krajů dle § 2 odst. 1 zák. č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, s účinností od dne vyhlášení, kterým byl 24. 12. 1948.

Dne 23. 5. 1950 vydala vláda ČSR své nařízení č. 48/1950 Sb., kterým na základě ustanovení § 1 písm. b) ústavního zákona č. 47/1950 Sb., o úpravách v organizaci veřejné správy, vzniklo ministerstvo národní bezpečnosti (MNB). V čele jemu podřízené StB stannul plk. Osvald Závodský a otázkami spjatými s kulturou se věnoval II. sektor označovaný jako vnitřní politický – konkrétně 3. oddělení (mládež, kulturní pracovníci, vysoké školy, sport, odbory, ministerstva) spolu se 4. oddělením (problematika „bývalých lidí“ či jinak příslušníků „poražených“ tříd). I když kulturní problematiky neměly prvořadý význam, na druhé straně II. vnitropolitický sektor představoval v podmínkách zakladatelského období nejvíce nebezpečnou složku Velitelství StB. Jeho organizační schéma sledovala i výstavba podřízených velitelství Státní bezpečnosti v krajích, přičemž docházelo pouze k terminologickému posunu v názvech. Zánik MNB 14. 9. 1953 a nástup Rudolfa Baráka do funkce ministra vnitra odstartoval z hlediska organizačního poměrně jednotnou etapu pokrývající období let 1953 až 1963. Na základě jednání kolegia ministra vnitra z 8. 10. 1953 se ustavila III. Správa ministerstva vnitra (MV) jako nástupkyně II. vnitropolitického sektoru Hlavní správy StB. Obecně tato správa pracovala směrem dovnitř státu vůči těm osobám, které z různých politických a ideových důvodů představovaly pro komunistický režim ohrožení. Selektce těchto osob jako předmětu zájmu samozřejmě vycházela z marxisticko-leninského pojetí třídní společnosti. Logicky se tak otázky spojené s kulturními problematikami soustředily právě zde, konkrétně do IV. odboru, jehož 1. oddělení se zabývalo otázkami mládeže, studentů, školství (včetně ministerstva školství) a tělovýchovy. 2. oddělení se pak specializovalo přímo na problematiku kultury.¹¹ Až do roku 1963 proběhlo několik dílčích reorganizací, které však neměly vliv na celkové zaměření III. správy. V tomto roce IV. odbor zastřešoval problematiku „buržoazní“ inteligence a dělil se na tři oddělení – 1. ČSAV, zdravotnictví; 2. kultura; 3. mládež. Z hlediska komplexnosti pohledu je nutné zdůraznit, že s kulturními problematikami úzce souvisela i otázka tak zvaných „bývalých“ lidí v rámci II. odboru (3. oddělení) či zaměření na protistátní letáky a nápisy původně v 5. oddělení.

Po Barákově odstavení z funkce ministra vnitra na post místopředsedy vlády a následném zatčení prošly operativní složky MV výraznou reorganizací k 1. 1. 1964. Předsednictvo ÚV KSČ rozhodlo v prosinci 1963 o vytvoření jednotné československé kontrarozvědky, což bylo výsledkem jednak činnosti nového ministra vnitra Lubomíra Štrougala, jednak nástupu koncepce boje proti ideologické diverzi Západu. Nově vzniklá Hlavní správa kontrarozvědky sloučila dosavadní II., III. a IV. správu MV, přičemž její VII. odbor rozpracovával problematiku vědy, kultury, mládeže, Mezinárodní organizaci novinářů a zahraniční studenty. VIII. odbor pak působil proti „nepřátelským“ osobám a bývalým lidem.¹² Zásady hlavního zaměření a organizační struktury jednotné čs. kontrarozvědky jako důležitý interní dokument z proveniencí MV podrobněji rozváděly zaměření VII. odboru:¹³

- práce v oblasti působnosti ČSAV a jejich výzkumných pracovišť vyjma Výzkumného ústavu jaderné fyziky, zemědělských výzkumných ústavů a jiných ústavů resortní povahy;
- problematika zdravotnictví v oblasti léčebné péče, farmaceutického průmyslu a zdravotnických výzkumných ústavů a zařízení;
- z hlediska vědy, výzkumu a zdravotnictví to byla eliminace činnosti cizích zpravodajských služeb při získávání informací včetně „ochrany“ výjezdů československých vědeckých pracovníků do kapitalistických zemí a vědeckých symposií v ČSSR;

- oblast tvůrčí umělecké činnosti, profesionální i zájmové práce v kulturní a osvětové sféře, problematika tisku, rozhlasu, televize a uměleckých nakladatelství z hlediska omezení pronikání ideologické diverze v rámci mezinárodních kulturních akcí v ČSSR a zájezdů československých uměleckých souborů do kapitalistických zemí;
- práce po linii pracující a studující mládeže z hlediska podchycení „nepřátelského“ ideologického a politického působení a ochrany před negativními jevy (např. „chuligánství“);
- zaměření na sport a tělovýchovu z perspektivy zamezení využívání sportovních podniků v ČSSR proti oficiálním státním zájmům stejně jako v případě výjezdů československých sportovců do kapitalistických zemí.

Celospolečenský proces uvolňování ve druhé polovině 60. let podpořil tempo reform bezpečnostního aparátu, i když se z perspektivy srpnové okupace roku 1968 jednalo pouze o časově ohraničené tendence. Orgánů StB činných v kulturních problematikách se rámcově dotkla reorganizace v březnu 1966, kdy na základě rozkazu ministra vnitra (RMO) č. 12 vznikla Hlavní správa Státní bezpečnosti (HS StB). Pod ní spadala jednotná kontrarozvědka jako II. kontrarozvědná správa se svými VII. a VIII. odborem s kompetencemi v oblasti vědy, kultury a mládeže, které řídil 3. zástupce náčelníka HS StB. Oba odbory náležely z hlediska bezpečnostního žargonu do „vnitřních“ problematik či „politické“ kontrarozvědky. Samotný rok 1968 přinesl výrazný pokus o nové pojetí Státní bezpečnosti z hlediska právního i organizačního vymezení. Koncepčním motorem změny se stala dvojice ministra vnitra Josefa Pavla a dlouholetého analytika MV a pozdějšího Pavlova náměstka Stanislava Padrůňka. Za jejich základní tezi lze považovat úsilí o omezení centrálních a výkonných pravomocí ministerstva vnitra a jeho přetvoření na byrokratický orgán ústřední státní správy. Avšak jediným reálným právním předpisem, jenž zasahoval do kompetencí a organizace kontrarozvědných složek StB v oblasti kultury a nezůstal pouze v hypotetické rovině návrhů a představ, se stal Josefem Pavlem podepsaný rozkaz ministra vnitra č. 39 z 8. 8. 1968 o některých opatřeních k provedení první etapy akčního programu čs. kontrarozvědky. Tento rozkaz s bezprostřední platností rušil výkonné útvary Státní bezpečnosti na ministerské úrovni i v krajích, které pracovaly v oblasti politické a ideologické diverze na úsecích vědy, kultury, mládeže, nepřátelských osob z řad předúnorového státního aparátu, bývalých politických stran, církví, sekt a náboženských společností.¹⁴ Vojenská okupace ČSSR vojsky Varšavské smlouvy však jeho praktickou realizaci hned v zárodku zmařila.¹⁵

Vznik československé federace k 1. 1. 1969 spolu s nastupující normalizací pak razantně ukončil všechny pokusy o reformy Státní bezpečnosti na moderní zpravodajskou službu. Od počátku ledna 1969 začala tedy pracovat tři ministerstva vnitra – federální (FMV), české a slovenské, přičemž na federální úrovni se od 1. 3. 1969 ustavila II. správa SNB jako Hlavní správa kontrarozvědky, do jejíhož oboru působnosti spadaly i kulturní problematiky. Až do konce roku 1970 existovaly bezpečnostní útvary spadající do organizace StB u všech tří ministerstev, což bylo důsledkem nejasností v delimitaci pravomocí na základě nejednotného výkladu právních předpisů. Od 1. 1. 1971 zanikla dále střešková Federální správa zpravodajských služeb a všechny složky StB se bez výjimky začlenily do struktury federálního ministerstva vnitra.¹⁶ Zde kontrarozvědka opět figurovala jako II. správa Sboru národní bezpečnosti. Tato situace trvala až do roku 1974, kdy v roce 1964 ustavená jednot-

ná kontrarozvědka zanikla po deseti letech rozdělením operativních správ na separované útvary. S postupující normalizací totiž vliv stranických orgánů na činnost FMV stále sílil a projevil se i jako důsledek reorganizací uskutečněných k 30. 6. 1974. Oddělení ÚV KSČ řídicí otázky bezpečnosti a armády prosadilo již zmíněné rozdělení operativních správ na samostatné útvary. Se zánikem jednotné čs. kontrarozvědky po deseti letech její existence nastal i odklon od koncepcí první poloviny 60. let, kdy pozornost směřovala především k eliminaci cizích zpravodajských služeb. To bylo v normalizačních poměrech označeno za chybnou koncepci a pozornost se měla obrátit spíše na domácí odpůrce socialismu. V červenci téhož roku se konstitovala nová struktura FMV na základě rozkazu ministra vnitra č. 15 z 20. 5. 1974. Z hlediska kulturních problematik získaly dominantní postavení zejména X. správa SNB (Správa kontrarozvědky pro boj s vnitřním nepřítelem) v kompetenci I. náměstka federálního ministra vnitra a IV. odbor SNB jako Odbor zahraničního tisku.¹⁷

Hlavní úkoly X. správy jako složky StB s celorepublikovou působností směřovaly obecně proti činnosti vnitřního nepřítele z hlediska jeho „ideodiverzní“ činnosti. Optikou marxismu-leninismu se jednalo zejména o specifické oblasti „společenské nadstavby“ v kultuře, umění, vědě, na vysokých školách, ve sdělovacích prostředcích a sféře „narušování“ oficiální státní církevní politiky ČSSR.¹⁸ Navazovala úzkou součinností s ostatními správami StB – zejména s I. správou (rozvědkou) při vysílání tajných spolupracovníků do zahraničí a se IV. (sledování) a VI. (zpravodajská technika) správou v případě realizace „speciálních“ úkonů jako například odposlechy, sledování apod. Dle RMV č. 43/1980 se organizační struktura X. správy SNB prohloubila, přičemž problematikou kultury, umění, vědy a hromadných sdělovacích prostředků se zabýval II. odbor, který se speciálně soustředil na oblast vysokých škol uměleckého zaměření a zahraničních posluchačů zde studujících z hlediska šíření jejich názorových postojů. III. odbor se soustředil na protistátní činnost osob v oblasti školství, zahraničních studentů a sportu. IV. (zahraniční emigrantská centra) a V. odbor (církev, náboženské společnosti a sekty) se poté věnovaly souvisejícím problematikám.¹⁹

Za další významnou složku FMV zasahující svou činností do otázek spojených s kulturou lze považovat IV. odbor SNB zabývající se otázkou zahraničního tisku. Právním důvodem jeho existence se stal § 20 písm. b) zák. č. 133/1970 Sb., o působnosti federálních ministerstev, jenž vstoupil v účinnost od 1. 1. 1971. Dle tohoto ustanovení zajišťovalo federální ministerstvo vnitra zamezení přepravy, dovozu a šíření věcí zahraničního původu, jejichž obsah byl v rozporu s chráněnými zájmy nebo porušoval mezinárodní smlouvy. Velmi obecnou formulaci konkrétně upravoval RMV ČSSR č. 3/1971 a na jeho základě pracoval Odbor zahraničního tisku ve struktuře FMV (již od 5. 1. 1970) ještě před 1. 7. 1974. Tehdy proběhlo rozdělení operativních správ na samostatné útvary.²⁰ Konkrétní představu o úkolech a struktuře útvaru podává nový rozkaz ministra vnitra č. 22/1980, jenž derogoval původní rozkaz z roku 1970 a vydal nový organizační řád celého odboru. Dle této úpravy měl Odbor zahraničního tisku (OZT) postavení útvaru Sboru národní bezpečnosti, složky Státní bezpečnosti, v podřízenosti FMV, jenž byl určen pro realizaci úkonů dle uvedeného § 20 písm. b) zákona o působnosti federálních ministerstev. Jedná se přímo o typický příklad, kdy při nekonkrétnosti zákonné úpravy získávala interní legislativa ministerstva vnitra postavení specifického právního řádu svého druhu, jenž dával StB dominantní pravomoci na úkor zákonodárné kontroly. OZT mohl v první řadě zamezit přepravu, dovoz a šíření nepovolených publikací a realizoval kontrolu nepovolených

publikací dovážených do ČSSR z kapitalistických států, respektive i jiných států dle rozhodnutí federálního ministra vnitra. I když OZT představoval složku Státní bezpečnosti, jednalo se v mnohých ohledech spíše o byrokratický než výkonný a operativní policejní orgán.

Poměrně složitá struktura jednotlivých správ a odborů FMV, které se ve své činnosti dostávaly do kontaktu s kulturními problematikami, zahrnovala i některé další složky a útvary. Ve druhé polovině 70. let se například vyformovala Správa pro politicko-výchovnou, vzdělávací, kulturní a propagační činnost FMV – zkráceně IX. správa SNB.²¹ K jejím základním úkolům patřilo resortní vzdělávání, propaganda resortu vnitra na veřejnosti a politická výchova v rámci celého Sboru národní bezpečnosti. IX. správa nebyla složkou StB, nicméně výrazně v mnoha aspektech její práci ovlivňovala a též prezentovala různými způsoby na veřejnosti. V této souvislosti je na místě zmínit se o otázkách propagandistické činnosti v rámci ministerstva vnitra, která byla v jeho činnosti po celé období let 1948 až 1989 zastoupena. Resortní propaganda se snažila vylíčit práci Sboru národní bezpečnosti v těch nejpříznivějších barvách a používala k tomu masové sdělovací prostředky a specificky pojatou žurnalistiku. V roce 1989 byl navíc zřízen politický odbor federálního ministerstva vnitra, jenž se kulturní a propagační činnosti taktéž částečně zabýval.²²

Poslední pokus o reformu Státní bezpečnosti ve vztahu k vnitřním problematikám představovala Hlavní správa kontrarozvědky Sboru národní bezpečnosti (II. správa SNB), která vznikla na základě rozkazu ministra vnitra ČSSR č. 12 z 22. 7. 1988. Z hlediska ryze organizačního lze poznamenat, že jistá snaha o redukci přebujelého byrokratického aparátu federálního ministerstva vnitra vedla ke sloučení operativních správ v jednu hlavní správu. K 31. 7. 1988 tudíž mezi jinými součástmi FMV zanikla i Správa kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli, přičemž tento osud postihl i Odbor zahraničního tisku. Sjednocená kontrarozvědka potom podléhala přímo I. náměstkovi ministra.²³ Organizační řád X. správy SNB pozbyl platnosti dnem 15. 3. 1989, kdy byl rozkazem náčelníka II. správy SNB č. 18 vydán organizační řád hlavní správy kontrarozvědky, která bývalou správu pro boj s vnitřním nepřítelem pohltila a nahradila její činnost. Jednalo se o útvar SNB v přímé podřízenosti FMV, jenž byl složkou Státní bezpečnosti s celorepublikovou působností. Jedním z jeho hlavních úkolů se stala ochrana ČSSR a zemí socialistického společenství (ZSS) proti vnitřnímu nepříteli a ideologické diverzi. Mezi jejími patnácti základními úkoly se kulturních problematik v obecné rovině týkaly dva – jednalo se o odhalování, zamezování a předcházení činnosti osob ohrožujících vnitřní pořádek a bezpečnost a dále o zabezpečování takové zpravodajské činnosti, jež měla eliminovat vliv ideologické diverze. Na otázky mládeže, vědy, školství a kultury se specializoval XI. odbor II. správy SNB, jenž v prvé řadě dokumentoval „nepřátelskou“ činnost osob v oblasti kultury, umění, vědy, zdravotnictví, školství, zahraničních studentů, sportu, Svazarmu a hromadných sdělovacích prostředků. V této podobě působila Státní bezpečnost v kulturních problematikách až do 17. 11. 1989.

Bezpečnostní orgány – a v jejich rámci v první řadě Státní bezpečnost – sledovaly od 50. až do 80. let všechny osoby, které zejména z hlediska svých politických postojů představovaly pro KSČ ohrožení jejího mocenského a ideového monopolu. To se v neposlední řadě týkalo i občanů spojených s neoficiální kulturou. V tomto kontextu SNB evidoval a sledoval tzv. bývalé lidi, nepřátelské osoby a osoby ohrožující vnitřní pořádek a bezpečnost státu. Nejdříve se orgány Státní bezpečnosti zaměřovaly na „bývalé“ lidi, přičemž

se jednalo o pojem, jenž do právního řádu vnesla výhradně interní legislativa MV. Šlo o kategorii osob, jíž bezpečnostní orgány věnovaly pozornost od doby únorového převratu. Konkrétně problematiku rozpracoval rozkaz ministra vnitra z ledna roku 1959 a odrážel aktuální politickou kampaň let 1958/1959.²⁴ Pojem byl součástí bezpečnostního žargonu a vycházel z údajné potřeby evidence a sledování příslušníků poražených „nepřátelských“ tříd, jež ztratily své pozice v hospodářském a kulturním životě.²⁵ Ministr vnitra Barák ve svém rozkaze varoval všechny dotčené funkcionáře MV před porušením zákazu utajení rozpracovaného projektu a hrozil vyvozením důsledků. Z toho plyne, že ani justiční orgány (prokuratura, soudy) nemohly informace využívat pro potřeby trestního řízení ve státně-bezpečnostních věcech. Dle příložené instrukce se ostatně v evidenci bývalých lidí neměly shromažďovat údaje trestněprávního charakteru, ale zejména údaje o jejich pobytu, pohybu a činnosti. Informace se shromažďovaly po linii okresních oddělení MV přes 3. odbory jednotlivých krajských správ MV (v Praze u operativních skupin jednotlivých obvodů MV) až na úroveň samotného ministerstva vnitra. Tyto obecné názvy reprezentovaly složky StB na jednotlivých organizačních stupních, přičemž rozkaz s oficiálním označením tajné policie velmi šetřil.

Po pádu ministra vnitra Rudolfa Baráka se jeho nástupce Lubomír Štrougal distancoval od skutečnosti, že za pět let účinnosti výše uvedeného rozkazu došlo k evidenci zhruba 100 000 „bývalých“ lidí, kteří ideologicky vzato představovali třídního nepřítele, avšak objektivně žádnou protistátní činnost nepáchali. Tyto změny v pohledu na problematiku „bývalých“ lidí se odrazily v nové právní úpravě, kterou představoval Štrougalův rozkaz č. 10 ze 17. 2. 1964 o evidování nepřátelských osob. Odrážel již plně přechod na platformu boje s politickou a ideologickou diverzí Západu. Nepřátelskou ideologii měly šířit právě „nepřátelské“ osoby (NO), přičemž se upouštělo od pojmu „bývalí“ lidé jako překonaného. Orgány StB měly evidovat pouze takové občany, o nichž byly zjištěny určité „nepřátelské“ projevy už od únorového převratu 1948. Konkrétní zařazení do evidence však mohlo proběhnout až po prokazatelném doložení negativních postojů v době úvah o zařazení toho kterého občana do skupiny NO. Evidování samo o sobě již nemohlo sloužit jako důvod, aby StB začala danou osobu sledovat či provádět úkony sledující zahájení jejího trestního stíhání.²⁶ Tentýž článek rozděloval nepřátelské osoby do osmi kategorií, přičemž z hlediska kulturních problematik se významnou stala osmá skupina legální definice.

Pokud je celý rozkaz možné hodnotit jako částečný ústup od ideologického dogmatismu a všeobjímajícího policejního sledování, zajisté se to nevztahuje na osmou skupinu NO. Předpis zde řadil vedoucí a „reakční“ představitelé „buržoazní“ inteligence, kteří své ideje šířili v oblasti kultury, vědy, zdravotnictví a školství. Členství v KSČ zbavovalo orgány StB možnosti evidence a naopak pro ně znamenalo povinnost předat kompromitující dokumenty příslušným stranickým orgánům. Nakládání s osobními údaji vytvářelo opět uzavřený systém realizovaný jen v rámci součástí MV, přičemž se struktura uchovávaných informací týkala zejména změn v místě pobytu a styků NO. Devátý článek Štrougalovy Směrnice k evidování nepřátelských osob poměrně výrazně měnil strukturu oprávněných orgánů SNB, kdy evidenci mohly provádět pouze součásti Státní bezpečnosti po linii okresní oddělení, krajské správy a I. zvláštní odbor MV. Orgány Veřejné bezpečnosti se řídily vlastními směnicemi a s rozkazem č. 10/1964 se nesměli seznamovat ani pracovníci evidencí obyvatel MV.²⁷ Lze konstatovat, že ani v atmosféře částečného společenského uvolnění poloviny 60. let StB nepolevila ve snaze kontrolovat skupiny jinak ideově ori-

entovaných občanů, i když došlo k některým ústupkům. Evidenci však nadále podléhaly osoby, které nespáchaly žádnou konkrétní trestnou činnost proti republice.

Po potlačení reformního procesu let 1968/1969 normalizační vedení federálního ministerstva vnitra realizovalo vydání nového interního předpisu, kterým se stal RMV č. 44 ze 30. 9. 1970 o evidování a rozpracování nepřátelských osob. Základním východiskem rozkazu bylo chápání vývoje let 1968/1969 jako období, kdy pronikající ideodiverze ohrozila marxistické základy politiky KSČ a podpořila jí nepřátelské síly uvnitř státu. Mezi aktivitami antisocialisticky zaměřených skupin obyvatelstva byla zvláště zmíněna jejich činnost v masových sdělovacích prostředcích. Normalizátoři na vnitru považovali situaci, kdy od zrušení RMV č. 10/1964 (vynucené roku 1968 reformním procesem) uplynuly již více než dva roky, za neúnosnou a z jejich hlediska volající po nové právní úpravě vyhovující jejich záměrům. Přiložená směrnice o evidenci vycházela z hlediska systematických kritérií částečně z dřívějších rozkazů, ale zároveň rozšiřovala zájem StB o kulturní problematiku. Byla vydána pouze pro potřeby Státní bezpečnosti a smysl evidování vztahovala do oblasti boje s politickými odpůrci i tím, že nikde nezmiňuje součinnost se složkou Veřejné bezpečnosti. Z hlediska kulturních problematik evidování podléhali dle čl. 2 písm. a) Směrnice organizátoři a „ideologové“ s antisocialistickými postoji na úseku kultury, vědy, školství a poté specifické kategorie osob rozšiřující ve větším rozsahu opozičně zaměřené dokumenty a letáky. Na evidenční kartě se dle písm. b) stejného ustanovení Směrnice uváděla vždy minulá či současná sféra působnosti evidované osoby, kde – mimo jiné – figurovaly oblasti zájmových či masových organizací (mládež), kulturní oblast, publicistika (film, televize, tisk atd.), školství (základní, střední, vysoké) a nakonec věda a výzkum.²⁸ Z hlediska charakteristiky úpravy z roku 1970 lze konstatovat, že proti předcházejícím dvěma rozkazům se v úpravě projevil zvýšený důraz na otázky spojené s kulturou, vědou, školstvím a podobně. Souvisí to zřejmě s posunem v chápání pojmu „nepřátelská“ osoba, kdy do této kategorie spadali zejména občané, kteří dle normalizátorů na vnitru šířili ideologickou diverzi.

Se vznikem již zmíněné X. správy SNB jako složky StB také úzce souviselo poslední vymezení kategorie osob, jež se v legislativě ministerstva vnitra v minulých úpravách označovaly jako „bývalí“ lidé či „nepřátelské“ osoby. Stalo se tak s účinností od 1. 2. 1979 nařízením ministra vnitra ČSSR č. 21/1978, které zároveň zrušilo RMV č. 44/1970 ve vztahu k evidování a rozpracování nepřátelských osob. Znamením jistého příklonu k apolitičnosti je zde proklamovaný důraz na součinnost Státní a Veřejné bezpečnosti.

Nicméně i bez konkrétního podezření na páchání trestné činnosti měly obě složky SNB realizovat kontrolu nad evidovanými osobami spolu se soustavným sledováním jejich činnosti, politických postojů, styků a pobytu.²⁹ Z hlediska činnosti X. správy SNB a jejich aktivit v kulturních problematikách podléhali evidenci mluvčí a organizátoři tzv. „nelegální kultury“, autoři, rozmnožovatelé a rozšiřovatelé tiskovin a „pamfletů“ s protisocialistickou a nelegální tematikou. V podstatě se jednalo zejména o příslušníky hudebního a literárního undergroundu spolu s lidmi činnými ve sféře literárního samizdatu. Druhou výraznou skupinu tvořili představitelé protirežimně zaměřených mládežnických a studentských organizací typu Svazu vysokoškolského studentstva, Junáka a podobně. Zařazení zde byli i organizátoři opozičně naladěných skupin mládeže a osoby angažující se „antisocialisticky“ ve výchovném procesu. Z hlediska stupně kategorie nebezpečnosti příslušný útvar StB rozděloval osoby do I. až IV. třídy. Při postihu kulturní aktivit připadalo v úvahu

zařazení do všech kategorií, což dokládá význam, jaký této činnosti přisuzoval bezpečnostní aparát. Čl. 10 Směrnice pro evidenci zmiňoval v návaznosti na RMV č. 44/1970 oblast působnosti evidovaných osob, kde důležité místo zaujímaly ideová a kulturní oblast, sdělovací prostředky (v první řadě tisk, rozhlas a televize), školství, věda a výzkum.³⁰ Osoby ohrožující vnitřní pořádek a bezpečnost byly sledovány zejména z hlediska jejich pohybu a aktuálního pobytu, přičemž se menší důraz kladl na podchycení jejich konkrétní protirežimní činnosti. Náčelníci správ StB však do evidence zařazovali po přehodnocení i údaje z předchozí informační báze nepřátelských osob, což u představitelů nelegální či alternativní kultury vedlo k dlouhodobé formě policejního dohledu.³¹

Právní a organizační okolnosti, v nichž StB realizovala svou činnost na úseku kultury a státní kulturní politiky, spolu po celé období let 1948 až 1989 velmi úzce souvisely a vytvářely vzájemně podmiňující se celek. V tomto kontextu platí zejména ta skutečnost, že StB měla v rámci bezpečnostního systému socialistického Československa vždy poměrně specifické a výsadní postavení, avšak byla zároveň jednou z většího množství složek policejního aparátu. Její vývoj proto nelze chápat izolovaně, ale pouze ve vzájemných souvislostech s celkovou skladbou všech bezpečnostních sborů. KSČ již hned v roce 1945 prosazovala odstranění roztržičnosti policejních složek, kterou se vyznačovala předmnichovská ČSR. Ještě před únorovým převratem usilovala o vytvoření jednotné, centralizované a na nedílné velitelské pravomoci vystavěné „Bezpečnosti“, která by mohla efektivně prosazovat její mocenské zájmy. Složka StB sice měla v tomto komplexu klíčové postavení a částečně zvláštní pozici, sledovala však z globálního pohledu osudy a poslání nově budovaného bezpečnostního sboru.

Za druhý významný faktor výrazně ovlivňující právní aspekty její činnosti lze považovat úlohu tajné politické policie, jež se podstatně odlišovala od postavení zpravodajských služeb v soudobých západních demokraciích. Státní bezpečnost byla téměř vždy „mečem a štítem“ strany, jejím oddaným nástrojem boje o moc, což přirozeně vyžadovalo pružný a operativní způsob řízení stranickým a jemu podřízeným ministerským aparátem. Proto vládnoucí struktury nikdy netoužily po tom, aby její činnost svazovaly pevné právní regule a prosazovaly tendence právě opačné. Zmiňováním pojmu Státní bezpečnost se neplýtvalo jak ve sdělovacích prostředcích či politických dokumentech, tak v obecně závazných právních předpisech zákonné právní síly. Tato záměrná právní neregulovanost a neregulovatelnost se stala jednou ze zásadních podmínek páchaných nezákonností. Nelegální postupy provázely činnost StB tu více, tu méně po celé období existence komunistického systému. Analogicky to platilo o vytváření organizační struktury, včetně jejích složek nasazených v oblasti kultury, vědy a související problematiky mládeže. Jak již bylo popsáno výše, došlo zde k nespočtu větších či menších organizačních změn, někdy ústrojných, jindy zase chaotických. Řídil je však více politický účel a představy komunistické nomenklatury než odborné aspekty bezpečnostní politiky státu.

Třetí zásadní poznámka se týká povahy a kategorizace právních předpisů, jež se z různých hledisek dotýkaly existence a materiální činnosti StB obecně jak ve všech problematikách, tak i zvláště ve sféře jejího zájmu o kulturu. Zde je nutné rozlišovat dvě základní skupiny legislativních dokumentů. Tu první vytvářely ústavní zákony a zákony, jejichž tvorba spadala do kompetence Národního shromáždění a od roku 1969 Federálního shromáždění. Vliv ministerstva vnitra (respektive ministerstva národní bezpečnosti či federálního ministerstva vnitra) na jejich tvorbu byl nepřímý a z hlediska celého právního řádu

vyjadřovaly více zájmů a odborně-teoretických hledisek než jen úzce bezpečnostní pohled. Typicky zde řadíme socialistické trestní zákoníky či trestní řády, jež zejména vyšetřovací složky StB ve své činnosti používaly a z hlediska dodržování „socialistické“ zákonnosti měly i důsledně aplikovat.

Druhou kategorií právních předpisů tvořily interní legislativní dokumenty ministerstva vnitra označované jako rozkazy, směrnice, nařízení, opatření, metodické pokyny, zásady a podobně. Praktická činnost orgánů StB se řídila zejména touto interní legislativou, protože řadový příslušník mnohdy ani neznal či nechtěl znát obecné normy mající regulovat jeho bezpečnostní praxi. Z hlediska páchaných nezákonností má vztah první a druhé skupiny právních předpisů zcela zásadní význam. Interní legislativa musela být přísně utajována a mimo rezort nesměla být dále šířena buď vůbec, nebo jen v odůvodněných případech. V důsledku tlaku stranického vedení na prosazování politického a mocenského účelu se její ustanovení a interpretace často přičila obecně závazným předpisům první skupiny. Nezákonnosti tajné policie se totiž v drtivé většině vztahovaly na porušení obecných trestně-právních předpisů – zejména trestního zákona a trestního řádu. K výše uvedeným faktorům náleží i otázka mezinárodních vztahů československého ministerstva vnitra a jeho bezpečnostního aparátu. Domácí orgány pracovaly jako součást širšího bezpečnostního systému pod hegemonií SSSR, který samozřejmě usiloval o využití jednoho ze svých satelitů pro realizaci vlastních zájmů. Právní a organizační rámec činnosti StB tak rozšiřoval mezinárodní prvek v podobě různých tajných meziresortních smluv jak se sovětskou stranou, tak i s dalšími zeměmi ze sféry vlivu SSSR. Kompetence orgánů SNB se mnohdy rozrůstala o nové úkoly, jež neměly své zakotvení v československém právním řádu a vyrůstaly jen z obecných mezinárodněpolitických a spojeneckých závazků na mocenské bázi. O jejich legalitě ve smyslu pozitivního práva lze tak mnohdy právem pochybovat.

Právní postavení StB lze vhodně demonstrovat na situaci po přijetí klíčového zákona o SNB v roce 1974. Pro regulaci její působnosti, organizační struktury i služební činnosti měly dominantní roli právě interní normy podzákonného charakteru. StB následovala sovětskou KGB a její byrokratická struktura se řídila zejména ministerskými rozkazy a nařízeními či srovnatelnými akty řízení náměstků všech tří ministrů vnitra, náčelníků různých správ a útvarů, respektive dalších funkcionářů.³² Vznikalo tak specifické prostředí, kdy ústavní normy a zákony neplatily při současném preferování aktuálního operativního řízení. Lze až konstatovat, že činnost StB se řídila přísně utajovaným právním řádem odlišným od toho, který vytvářely oficiálně publikované právní předpisy ve Sbírce zákonů Československé socialistické republiky. Navíc se na počátku 70. let v právní teorii šířily velmi nejednoznačné výklady ohledně povahy a závaznosti rozkazů vydávaných v bezpečnostních organizacích. Nebylo zcela jasné, zda jsou obecně závazné a zda lze dovodit jejich aplikovatelnost mimo služební rámec Sboru národní bezpečnosti, resp. StB. Přesto se v materiálním slova smyslu označovaly jako zákony, což posilovalo normotvorné pravomoci kolosu na čele s federálním ministerstvem vnitra.³³ Navíc v tomto aparátu fungovaly struktury KSČ a dozíraly na realizaci vlastní kádrové politiky. Všechny tyto faktory v synergickém působení s nekonkrétní zákonnou úpravou v zák. č. 40/1974 Sb., o Sboru národní bezpečnosti, způsobily, že činnost StB se fakticky dostala do mimoprávního rámce regulovaného již zmíněnými interními předpisy.³⁴ Záměrně zůstalo právem neupraveno i používání prostředků zpravodajské techniky typu sledování či odposlechů. Jejich použití mimo trestní řízení bylo odůvodňováno okolnostmi krajní nouze jako institutu trestního

práva hmotného. Ve vztahu k StB se komplikovaně prosazovaly i kontrolní pravomoci prokuratury.

Zmíněné obecné tendence určovaly i právní formy činnosti Státní bezpečnosti v konkrétních kulturních problematikách. I tajná policie považovala za základní kulturní kategorii literaturu. Jedna z prvních charakteristik nežádoucích literárních textů dle státněbezpečnostních kritérií se vztahuje na období let 1948 až 1960 a v kontextu forem ideodiverzního působení proti ČSR hovořila o bezpečnostní nauce o tzv. černé propagandě. Jednalo se o nelegálně rozšiřované tiskoviny, noviny, letáky, „pamflety“ či brožury postrádající autorské označení. Měl tak být navozen dojem, že jde o produkci domácích ilegálních opozičních skupin mající původ na československém území. Ve skutečnosti tuto informační produkci vytvářelo Rádio Svobodná Evropa. V této souvislosti se hovořilo o tzv. „štvavých“ tiskovinách, jejichž podstatou byl kritický postoj vůči KSČ a oficiální vládní politice v 50. letech.³⁵ Jejich doprava ze zahraničí se realizovala poštou, po vodních tocích a balóny. Doktrína StB se problematikou intenzivně dále zabývala a pro podmínky normalizačního dvacetiletí dospěla na přelomu 70. a 80. let k podstatně detailnějším definicím nepovolené literární produkce. I zde však existovaly rozdíly.

První skupinu vytvářely tzv. antisocialistické dokumenty a písemnosti, jejichž podstatu StB spatřovala v šíření ideologické diverze v rámci střetávání socialismu s kapitalismem. Jednalo se o velmi neostře rozlišování, které při troše „dobré vůle“ umožňovalo stigmatizovat a stíhat téměř libovolný literární produkt.³⁶ Chápání to bylo účelové, záměrně matoucí a zavádějící, což nemohlo postačit pro praxi útvarů vyšetřování StB, které sice jednoznačně preferovaly politická hlediska, ale nemohly zcela pominout ani právní aspekty problematiky s ohledem na perspektivní projednávání případů před trestními soudy.³⁷ Proto se v rámci druhého základního přístupu hovořilo o protizákonných písemnostech či jiných tiskovinách. Jednalo se o písemnosti vydávané bez příslušného povolení a poškozující jednotlivé objekty skutkových podstat trestných činů, zejména socialistické společenské a státní zřízení ČSSR, světovou socialistickou soustavu a její představitele, příslušníky různých národů či národností a podobně. Protizákonná písemnost tudíž obsahovala takové útoky, jež vykazovaly znaky trestných činů zejména proti republice a její bezpečnosti. V úvahu přicházely následující skutkové podstaty trestního zákona č. 140/1961 Sb.: § 98 – podvracení, § 100 – pobožování, § 102 – hanobení republiky a jejího představitele, § 260 – podpora a propagace fašismu a podobných hnutí a částečně též § 105 – vyzvědačství nebo § 106 – ohrožení státního tajemství. Interní předpisy StB dále za protizákonné písemnosti pokládaly letáky, anonymní dopisy, tiskoviny, nápisy a kresby, jejichž obsah naplňoval znaky skutkové podstaty tr. činu či přečinu a vyjadřoval nepřátelství proti socialistickému a státnímu zřízení v ČSSR, anebo jejichž obsah svědčil o nepřátelství autora, respektive rozšiřovatele, vůči těmto hodnotám. Do uvedené kategorie spadaly i písemné zpravodajské materiály zvláštní povahy, k nimž StB získala přístup v rámci střetů s nepřátelskými zpravodajskými službami demokratických států (například jejich šifrovací tabulky).³⁸

Působení StB v oblasti hudební scény se vyznačovalo zejména snahami o její zpravodajské podchycení. Nezůstalo však pouze u operativního působení v režimu přísně tajných interních rozkazů, směrnic, metodik a jim podobných resortních dokumentů. Každý „rozpracovaný“ případ musel být nějakým adekvátním způsobem realizován v souladu s trestním řádem a též s aktuálním politickým účelem. Jedním z klíčových způsobů realizace se stalo předání případu vyšetřovacím orgánům StB dle konkrétních skutkových a práv-

ních okolností.³⁹ To se mohlo stát za podmínky, že konkrétní náčelníci kontrarozvědných a vyšetřovacích orgánů zhodnotili okolnosti nutné pro legalizaci dokumentů a zvážili počáteční průběh vyšetřování. Z hlediska stanovení základů trestní odpovědnosti se vyšetřovací orgány Státní bezpečnosti musely řídit obecně platnými a závaznými právními předpisy bez ohledu na skutečnost, že jimi vyšetřované případy spadaly do specifické kategorie protistátních trestných činů. Pokud tuto obecnou tezi aplikujeme na trestněprávní postih představitelů hudební scény, platil od počátků 60. let až do roku 1989 jediný hmotněprávní předpis. Jednalo se o zákon č. 141/1961 Sb., trestní zákon, jenž sice v průběhu 60. let a za normalizace procházel dílčími novelizacemi, které však neměly zásadní vliv na jeho filozofii a právní podstatu. Politicky podbarvený trestněprávní postih ze strany orgánů Státní bezpečnosti měl směřovat v oblasti hudby zejména proti jednání, jež bylo v jakékoliv podobě spojeno s pronikáním západní ideologické diverze. Z hlediska systematiky zvláštní části trestního zákona však nedošlo ke stanovení žádné konkrétní skupiny trestných činů, v jejichž objektu se mohla spatřovat ochrana před kulturní „ideodiverzí“.⁴⁰ Proto vyšetřovatelé StB aplikovali na hudebníky obecné skutkové podstaty trestných činů podobně tak, jak modelovali svůj postup v oblasti nežádoucí literatury.

Z hlediska systematiky trestního zákona využívala StB pro postih hudebníků zejména skutkové podstaty obsažené v jeho I. hlavě – prvním oddílu, jež stanovily trestní odpovědnost za delikty proti republice, jejichž společný objekt lze definovat jako socialistické společenské a státní zřízení. Zejména se jednalo o § 92 – rozvracení republiky, § 98 – podvracení republiky, § 99 – poškozování státu světové socialistické soustavy, § 100 – pobuřování, §§ 102 a 103 – hanobení republiky a jejího představitele a konečně § 104 – hanobení státu světové socialistické soustavy a jeho představitele.⁴¹

V 80. letech vyšetřující orgány StB změnily taktiku a snažily se právně postihovat alternativní hudební scénu na základě ustanovení trestního zákona, jež nechránila ani socialistický stát, ani jeho společnost či občanské soužití. Před domácí a zahraniční veřejností tak chtěly vzbudit dojem, že hudebníci nejsou perzekvováni za své politické a umělecké smýšlení, nýbrž za obecné kriminální jednání s majetkovým podtextem. Za plastický příklad nového přístupu lze považovat trestní stíhání vedení Jazzové sekce probíhající od srpna 1985 do května 1987. Již před tím od ledna do března 1984 prováděl Výbor lidové kontroly v jejím sídle prověrku hospodaření s finančními prostředky se závěrem, že činnost Jazzové sekce je nezákonná. Účelově zjištěné nesrovnalosti pak posloužily Státní bezpečnosti k iniciaci vyšetřovacích úkonů včetně rozsáhlých domovních prohlídek a ztotožňujících výsledků, jež informačně monitorovala X. správa SNB. Za základ trestního postihu posloužila dvě ustanovení trestního zákona – § 118 (nedovolené podnikání) a § 127 odst. 1, 3 (porušování povinností při nakládání s finančními a hmotnými prostředky).⁴² Na trestním stíhání se podílely kromě StB ve funkci koordinátora a dohlázeatele následující instituce – Výbor lidové kontroly, Ministerstvo vnitra, Ministerstvo kultury, vyšetřovací složky VB a Generální prokuratura. Již v průběhu vyšetřování samotné orgány VB průběžně konstatovaly, že jednání vedení Jazzové sekce nenaplnilo zákonné znaky skutkové podstaty trestných činů,⁴³ což se týkalo v první řadě tolik diskutované výše značné škody dle § 127 odst. 3 trestního zákona. Orgány StB se samozřejmě pokoušely využít tuto taktiku i v obviňování hudebníků punku a nové vlny, kteří byli z bezpečnostního pohledu daleko nebezpečnější než interpreti jazzu či podobné alternativy. Tak například 10. až 12. 1. 1983 koncertoval Pražský výběr v Poličce a Hradci Králové. Po skončení hudební

produkce organizoval vedoucí skupiny a zpěvák Michael Kocáb prodej plakátů jeho formace za 12 až 20 Kčs. Tento fakt spolu s údajným předražením vstupného na koncerty se stal podkladem pro Kocábovo trestní stíhání ve věci spekulace.⁴⁴ Státní bezpečnost tak sice formálně dodržovala platné trestní právo, avšak tendenčně využívala neutrální právní ustanovení k prezentaci nežádoucích interpretů jako obecně kriminálních živlů. To vše se dělo po legalizaci „důkazů“ získaných nezákonnou operativní cestou. Takto získané důkazy pak samozřejmě sloužily k vyvozování trestní odpovědnosti na základě zákonných skutkových podstat konkrétních trestných činů. Formálně tak mohla být naplněna litera zákona o dodržování socialistické zákonnosti bezpečnostními orgány.

Poznámka o právních aspektech činnosti StB v kultuře musí pro úplnost směřovat také k otázce postihu mládeže, která k nelibosti oficiálních kruhů velmi často nelegální kulturu otevřeně konzumovala. V období pražského jara převládly koncepce stavějící středoškolskou a vysokoškolskou mládež do role objektu nepřátelského „ideodiverzního“ působení s tím, že jako protiopatření postačí výchovné působení na ideologické bázi. Veškeré názorové odchylky od oficiální ideové linie KSČ však byly StB v podmínkách 70. a 80. let chápány jako následek reformního procesu. Protirežimní postoje v podmínkách studentské mládeže chápala tajná policie dvojím způsobem – jednak jako politicky „škodlivou“ činnost a v druhé řadě jako přímé porušení platných zákonů. Politicky škodlivá činnost sice narušovala vágně chápané „zájmy“ socialistického státu v některých oblastech, nenaplněovala však znaky konkrétních trestných činů dle trestního zákona a nemohla být tudíž sankcionována. Ve druhém případě již došlo k naplnění znaků skutkové podstaty trestného činu, přečinu dle § 5 zák. o přečinech č. 150/1969 Sb., respektive přestupku dle zák. č. 60/1961 Sb., o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku.⁴⁵ Zde se již otvírala cesta proto, aby orgány StB či VB mohly sankcionovat prosté zaujetí jiného názorového postoje mládeží a posuzovat je jako protiprávní činnost. Mládež tudíž v chápání normalizační StB nebyla pouze objektem protistátní činnosti, ale za jistých podmínek vystupovala jako trestně odpovědný subjekt.

Není vhodnějšího způsobu k uzavření úvah o činnosti Státní bezpečnosti v kultuře a jejích právních aspektech, než poskytují názory dlouholetého federálního ministra vnitra ČSSR Jaromíra Obziny (ve funkci 30. 3. 1973 až 20. 6. 1983). Z hlediska rozšiřujících se příčin a podmínek protistátní trestné činnosti Obzina vyzdvihl údajné přerůstání „ideodiverzních“ aktivit z oblasti politické do sféry sociálně-ekonomické a kulturní.⁴⁶ Samotnou protistátní trestnou činnost definoval jako jednání v rozporu s ústavou, zákony a právním řádem, které ničí nebo oslabuje socialistický stát v oblasti politické, ideologické, ekonomické, vojenské a kulturní.⁴⁷ Přes proklamované snižování úlohy trestní represe vyznívá definice velmi neurčitě, protože neomezuje protistátní trestnou činnost na skutkové podstaty vypočítané v tehdejších trestním zákoně, ale dopustit se jí mohl v podstatě kdokoliv porušující jakékoliv ustanovení v rámci právního řádu ČSSR. Pokud vyložíme Obzinovu definici do všech důsledků, počítalo se k subjektům stanovující podmínky trestní odpovědnosti nejen Federální shromáždění jako nejvyšší zákonodárny sbor, ale řadil se zde přímo i sám federální ministr vnitra. Jeho přísně tajné rozkazy a směrnice týkající se činnosti StB mohly tudíž ovlivňovat podmínky trestní odpovědnosti za aktivity směřující proti socialistickému státu, protože se jednalo o právní předpisy československého právního řádu. Dle uvedené definice protistátní trestné činnosti již nehrál roli fakt, že se jednalo o resortní předpisy nižší právní síly. Formálně chápáno tak Státní bezpečnost dostávala

obrovské pravomoci podpořené navíc faktem, že sama její organizace a činnost neměla kromě marginálního ustanovení § 9 odst. 1 a 2 zák. č. 40/1974 Sb., o Sboru národní bezpečnosti, oporu na zákonné úrovni. Jako subjekt bezpečnostní politiky ji opět vymezovaly interní předpisy FMV. V komplexu to shrnuje teze naznačené v předkládaném příspěvku k našim nejnovějším dějinám.

Poznámky

- 1 LIZCOVÁ, Zuzana: *Kulturní vztahy mezi ČSSR a SRN v 60. letech 20. století*. Praha 2011, s. 185.
- 2 HEYWOOD, Andrew: *Politické ideologie*. Praha 1994, s. 180.
- 3 SKŘEJPKOVÁ, Petra – SOUKUP, Ladislav: *Nedemokratické právní systémy ve vybraných státech Evropy první poloviny 20. století*. Praha 2011, s. 20–21.
- 4 BALÍK, Stanislav – KUBÁT, Michal: *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. Praha 2012, s. 92.
- 5 JAKUBEC, Jaroslav – ŠOLC, Miroslav – ŠVARÍČEK, Stanislav: *Komunistická strana Československa a kultura*. Praha 1983, s. 16.
- 6 *Tamtéž*, s. 32 až 33.
- 7 KRAUS, Wolfgang: *Kultura a moc*. Olomouc 1993, s. 36.
- 8 OTÁHAL, Milan: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*. Praha 2011, s. 111–112.
- 9 KAPLAN, K.: *Nebezpečná bezpečnost. Státní bezpečnost 1948–1956*, s. 51–52.
- 10 DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953. Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek*. Praha 2007, s. 115.
- 11 FROLÍK, Jan: *Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 až 1989*. Praha 2002, s. 401.
- 12 FROLÍK, Jan: *Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 až 1989*. Praha 2002, s. 492–493.
- 13 Viz k tomu ABS Praha, fond A 1-107, řj. MV-č. j. A/16-003/ZD-64, *Zásady hlavního zaměření a organizační struktury jednotné čs. kontrarozvědky*, schválil ministr vnitra Lubomír Štrougal v Praze dne 17. 2. 1964, s. 33–34.
- 14 Rozkaz ministra vnitra č. 39 z 8. srpna 1968 „Některá opatření k provedení první etapy akčního programu čs. kontrarozvědky“, s. 2–3 [online], [cit. 8-4-2012]. Dostupné z: <<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/rmv1968/rmv39.pdf>>.
- 15 KOUDELKA, František: *Státní bezpečnost 1954–1968. Základní údaje*. Praha 1993, s. 35.
- 16 Viz k tomu zákon č. 128/1970 Sb., o vymezení působnosti Československé socialistické republiky ve věcech vnitřního pořádku a bezpečnosti, § 2: „Do působnosti Československé socialistické republiky ve věcech vnitřního pořádku a bezpečnosti patří: 1. řídit Státní bezpečnost včetně útvarů vyšetřování Státní bezpečnosti.“ In: KROUPA, Vlastislav: *Historie SNB v dokumentech*. Praha 1984, s. 170.
- 17 FROLÍK, Jan: *Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 až 1989*. Praha 1991, s. 500.
- 18 „c) odhaluje na území ČSSR v řadách československých občanů a cizinců osoby důvodně podezřelé z páchání nepřátelské činnosti, zejména organizátory nepřátelských seskupení a hlavní nositele a špičky pravcového oportunismu, revizionismu, sionismu, trockismu, maoismu, ukrajinského nacionalismu a buržoazních ideologií v oblasti společenské nadstavby – zejména v kultuře a umění, vědě, na vysokých školách, ve sdělovacích prostředcích a odhaluje osoby působící k narušování státní církevní politiky v ČSSR“, cit. dle čl. 4 písm. c) „Organizačního řádu Správy kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli“, příloha k Rozkazu ministra vnitra ČSSR č. 10 ze dne 24. února 1975, s. 1 [online], [cit. 4-4-2012]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/orstb71-89/rmv_10_1975.pdf>.
- 19 Čl. 14 až 17 „Organizačního řádu Správy kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli“, příloha k Rozkazu ministra vnitra ČSSR č. 43 ze dne 21. listopadu 1980, s. 6 až 7 [online], [cit. 5-4-2012]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/orstb71-89/rmv_43_1980.pdf>.
- 20 FROLÍK, Jan: *Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 až 1989*. Praha 1991, s. 500.
- 21 Viz k tomu NMV ČSSR č. 28 ze dne 22. 9. 1977 k politickovýchovné, vzdělávací, kulturní a propagační činnosti ve SNB; RMV ČSSR č. 29 z 26. 9. 1978 „Organizační řád správy pro politickovýchovnou, vzdělávací, kulturní a propagační činnost FMV“; RMV ČSSR č. 8 z 4. 12. 1979 „Směrnice pro činnost politickovýchovného, vzdělávacího, kulturního a propagačního aparátu SNB“; RMV ČSSR č. 42 z 18. 11. 1980 „Organizační řád správy pro politickovýchovnou, vzdělávací, kulturní a propagační činnost FMV“.
- 22 Rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 11 z 25. 8. 1989 „Zřízení politického odboru federálního ministerstva vnitra“.
- 23 FROLÍK, Jan: *Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 až 1989*. Praha 1991, s. 506.

- 24 Rozkaz ministra vnitra č. 1 z 3. 1. 1959 – „Rozpracování, pozorování a evidování ‚bývalých lidí‘“ [online], [cit. 23-3-2012]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/rmv_no/rmv_1_1959.pdf>.
- 25 Tamtéž, s. 1: „Jedním z úkolů, které připadají ministerstvu vnitra z XI. sjezdu KSČ, je likvidovat všechny pokusy o narušení našeho budovatelského úsilí nepřátelskými živly z řad poražené buržoazie. Kolegium ministerstva vnitra projednalo zprávu o operativní situaci a o nedostatcích v práci orgánů ministerstva vnitra na úseku ‚bývalých lidí‘. Jde o osoby, které vítězstvím dělnické třídy byly zbaveny svého dřívějšího nadřazeného postavení na úseku hospodářského a kulturního života a které se s tímto stavem nesměřily. Podle provedeného průzkumu největším nedostatkem je nejednotnost názorů a praxe při rozpracování a pozorování ‚bývalých lidí‘ a při zakládání, vedení a vytěžování evidence ‚bývalých lidí‘. Proto dosud neexistuje v okresech a krajích spolehlivý přehled o nynějším rozmištnění těchto osob. Řada těchto lidí i několikrát změnila své bydliště, místo zaměstnání i obor činnosti. Využívají skutečnosti, že v novém bydlišti a zaměstnání nejsou dobře známi z minulosti a nehlásí se proto ke svému dřívějšímu postavení a činnosti. To je usnadňováno i tím, že mezi orgány Státní bezpečnosti a Veřejné bezpečnosti se v postihu trestné činnosti těchto osob se dosud nepodařilo práci systematicky koordinovat.“
- 26 Rozkaz ministra vnitra č. 10 ze 17. 2. 1964 – „Evidování nepřátelských osob. Směrnice k evidování nepřátelských osob (příloha)“, s. 3 [online], [cit. 4-3-2012]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/rmv_no/rmv_10_1964.pdf>.
- 27 Rozkaz ministra vnitra č. 10 ze 17. 2. 1964 – „Evidování nepřátelských osob. Směrnice k evidování nepřátelských osob (příloha)“, s. 6 [online], [cit. 1-4-2012]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/rmv_no/rmv_10_1964.pdf>.
- 28 Rozkaz ministra vnitra ČSSR z 30. 9. 1970 č. 44, „Evidování a rozpracování nepřátelských osob“, s. 4.
- 29 Věstník FMV, částka 21 z 28. prosince 1978, nařízení ministra vnitra ČSSR ze dne 28. prosince 1978, kterým se vydávají „Směrnice pro evidenci osob ohrožujících vnitřní pořádek a bezpečnost státu“, s. 3 [online], [cit. 23-4-2012]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/rmv_no/rmv_21_1978.pdf>.
- 30 Věstník FMV, částka 21 z 28. prosince 1978, nařízení ministra vnitra ČSSR ze dne 28. prosince 1978, kterým se vydávají „Směrnice pro evidenci osob ohrožujících vnitřní pořádek a bezpečnost státu“, s. 4.
- 31 Tamtéž, čl. 30, s. 3.
- 32 ŽÁČEK, Pavel: *Přísně tajně. Státní bezpečnost za normalizace. Vybrané směrnice a metodické pokyny politické policie z let 1978–1989*. Praha 2001, s. 10.
- 33 Za vše hovoří následující citace: „1. Normativní akty vydávané bezpečnostními orgány jsou, stejně jako normativní akty vydávané v ostatních odvětvích státní správy, obecně závazné. Jsou to zákony v materiálním smyslu a mají účinek navenek. Také individuální akty, jako akty aplikace práva v jednotlivých případech, mají zevní účinky. Tím se tyto správní akty zásadně odlišují od aktů vydávaných ve vnitřních vztazích, jež mají vnitřní povahu. Akty vydávané ve vnitřních vztazích bezpečnostní organizace jsou zpravidla označovány jako rozkazy, např. ‚Rozkaz ministra vnitra‘, ‚Rozkaz náčelníka‘ apod.“, cit. dle LUKÉŠ, Zdeněk: *Základy bezpečnostního práva*. Praha 1971, s. 101. K věci lze ještě poznamenat, že i vnitřní služební předpisy typu například organizačních řádů složek StB měly velmi rasantní účinky na právní postavení vně stojících dotčených osob, vůči nimž byla realizována služební činnost.
- 34 ŽÁČEK, Pavel: *Přísně tajně. Státní bezpečnost za normalizace. Vybrané směrnice a metodické pokyny politické policie z let 1978–1989*. Praha 2001, s. 11.
- 35 ABS Praha, přírůstkový fond č. 533, LÖBL, V.: *Boj Československé státní bezpečnosti proti ideodiverzní činnosti vedené proti Československu v letech 1948 až 1960*, s. 16 a 28 až 29.
- 36 ABS Praha, přírůstkový fond č. 533, DVORÁK, Stanislav: *Vyhledávání a trestní postih autorů a rozšiřovatelů antisocialistických dokumentů a písemností*, diplomová absolventská práce VŠ SNB, I. fakulta StB, Praha 1978, s. 5–6: „Cílem antisocialistických dokumentů a písemností je pomocí těchto metod ideologicky podvracet socialismus a stále více k tomu používat revizionismu, oportunistu, antikomunismu. Autoři se snaží ideově a politicky rozdělovat dělnickou třídu, zabránit šíření myšlenek vědeckého komunismu a pravdy o reálném socialismu, šířit nedůvěru k socialistickému státnímu zřízení, jeho federálnímu uspořádání, vedoucí úloze KSČ a její politice. Především jim jde o vytváření rozporů mezi Čechy a Slováky, ČSSR a socialistickými státy, hlavně mezi SSSR a komunistickou stranou. Snahou je zdiskreditovat vedoucí stranické, státní funkcionáře a překrucovat jimi uskutečňovaná politická a hospodářská opatření.“
- 37 Bezpečnostní terminologie StB či justiční chápání pojmu v praxi prokuratury a soudní judikatury obsahovaly terminologickou změť, kdy se neoficiální literatura označovala jako „závadová“, „nelegální“, „ilegální“, „protizákonná“ či charakteru „pamfletu“. Blíže k tomu SUK, Jaroslav: *Závadová literatura*. Praha 2008, s. 125 nebo GRUNTORÁD, J.: *Samizdatová literatura v Československu sedmdesátých a osmdesátých let*, s. 494.
- 38 Viz ABS Praha, přírůstkový fond č. 533, LÍBAL, Ladislav: *Operativně technická opatření při odhalování pisatelů protizákonných písemností*, diplomová absolventská práce VŠ SNB, I. fakulta StB, Praha 1981, s. 11–12.
- 39 Viz čl. 43 a 48 či čl. 32 a 33 předpisu A-oper-I-1 ve znění RMV ČSSR č. 54 z 27. 11. 1972 a č. 2 z 25. 1. 1978 [online], [cit. 5-7-2011]. Dostupné z: <<http://www.ustrcr.cz/cs/smernice-aop-evidenci-stb>>.
- 40 Viz ABS Praha, přírůstkový fond č. 533, SEDLÁK, R.: *Boj orgánů SNB proti ideologické diverzi v oblasti kultury*, s. 97.

- 41 Zák. č. 141/1961 Sb., trestní zákon, částka 65 Sbírky zákonů ČSSR ze dne 8. 12. 1961, s. 479–481 [online], [cit. 6-7-2011]. Dostupné z: <<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/usmrceni-hranice/dokumenty/zakon140-1961.pdf>>.
- 42 Vykonstruovanou verzi případu dle stanoviska Generální prokuratury, VB a StB, jež měla vést k usvědčení obviněných z vedení Jazzové sekce velmi výstižně popsal ve vzpomínkách její tehdejší předseda Karel Srp: „6. prosince 1985 má premiéru kapitán Viktor Špírk. Náměstek ministra vnitra o něm nemá pochybnosti. Komunistická příslušnost jde až za rodiče. Vznáš obvinění proti mně, pro trestný čin porušování povinností při nakládání s finančními prostředky, neboť jsem v letech 1979–1983 jako místopředseda bývalé Jazzové sekce, v úmyslu získat další finanční prostředky pro činnost Sekce, organizoval a fakturoval neoprávněnou hospodářskou činnost, čímž došlo k vytvoření neoprávněného finančního zisku ve výši nejméně 130 000,- Kčs. Viktor Špírk oproti dr. Fialovi neodečítal náklady. O to přeče šlo. Poučít jej musel až soudce dr. Stibořík, avšak o rok později“, cit. dle SRP, Karel: *Výjimečné stavy. Povolání Jazzové sekce*. Praha 1994, s. 93.
- 43 § 118 odst. 1 zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon (nedovolené podnikání): „Kdo neoprávněně provozuje ve větším rozsahu soukromé výrobní nebo jiné výdělečné podnikání, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až tři léta“; § 127 odst. 1 zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon (porušování povinností při nakládání s finančními a hmotnými prostředky): „(1) Odpovědný hospodářský pracovník, který při hospodaření s finančními nebo hmotnými prostředky státní, družstevní nebo jiné socialistické organizace v úmyslu zajistit takové organizaci nebo její složce neoprávněné výhody poruší závažným způsobem svou povinnost, zejména tím, že ve větším rozsahu neoprávněně vytváří nebo používá finanční fondy nebo rezervy anebo neoprávněně nakládá s hmotnými prostředky, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta nebo nápravným opatřením nebo zákazem činnosti nebo peněžitým trestem.“ [online], [cit. 6-7-2011]. Dostupné z: <<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/usmrceni-hranice/dokumenty/zakon140-1961.pdf>>.
- 44 VANĚK, M.: *Kytky v popelnici. Punk a nová vlna v Československu*, s. 196. Tr. čin spekulace dle § 117 odst. 1 tr. zákona č. 140/1961 Sb.: „Kdo si opatří nebo přechovává předměty potřeby ve větším rozsahu nebo předmět větší hodnoty v úmyslu je se ziskem prodat nebo směnit anebo získat jinou výhodu, nebo kdo takovou činnost zprostředkuje, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až tři léta.“
- 45 ABS Praha, přírůstkový fond č. 533, ŠANDA, J.: *Kontrarozvědná opatření orgánů StB proti podvratnému působení ideologické diverze do řad čs. studentstva*, s. 32–33.
- 46 „V posledním období zesílila ideodiverzní aktivita speciálních služeb a ideodiverzních center třídního protivníka. Jde především o orientaci na vytváření a podporu nejrůznějších antisocialistických seskupení v socialistických zemích. Tato orientace se projevuje v množících se pokusech vyhledávat a získávat vhodné osoby, které by byly schopny a ochotny takovou činnost vykonávat, a dále ve finanční, materiální a morální pomoci těm, kdo už takovou činnost provádějí, včetně intenzivnější účasti na jejich řízení, popř. koordinaci. Je stále patrnější, že třídní protivník se pokouší rozšířit aktivitu z oblasti politické i do oblasti sociálně ekonomické a kulturní.“ Cit. dle OBZINA, Jaromír: *Příčiny a podmínky trestné činnosti*. Praha 1984, s. 138.
- 47 *Tamtéž*, s. 132.

State Security and Culture in the Years 1948–1989, the View of Legal History

Stanislav Polnar

Summary

This article processes the issues of the culture politics in socialistic Czechoslovakia in the years from 1948 to 1989 and part of the State security in this field. It combines the perspective of lawmaking with the view of legal history. The base of essay is formed by the deduction in the fields of general and Czech or Czechoslovak juridical history. The entrance part describes the general framework, in which State security had an influence on cultural sphere. It defines the political control of security apparatus by the communistic party, legal conditions for activities of State security in the culture, the security propaganda as peculiar manifestation of the culture politics, the conception of ideological sabotage in the culture and finally usage of police methods by the regulation of art and science. The following section uses the general knowledge on four basic social areas with the close relation on culture sphere. It describes the activities of State security against free literature, the independent music, the young people and foreign radio broadcasting. The last piece sums up the authors' findings and delimits the elemental relations between power and culture under circumstances of the rule of communistic party with emphasis on legal links.